

Masha Gessen, *Where the Jews Aren't. The Sad and Absurd Story of Birobidzhan, Russia's Jewish Autonomous Region* (New York: Nextbook; Schocken, 2016), 170 str.

U sklopu edicije Jewish Encounters, koja je plod suradnje izdavačkih kuća Schoken i Nextbook, Masha Gessen objavila je 2016. knjigu *Where the Jews Aren't. The Sad and Absurd Story of Birobidzhan, Russia's Jewish Autonomous Region*. U knjizi koja se sastoji od prologa, dvadeset poglavlja i epiloga autorica donosi pregled povijesti Birobidžana povezanu i isprepletenu sa tri životne priče: njezinom osobnom pričom ruske Židovke i spisateljice koja je prinuđena emigrirati, biografijom židovskoga povjesničara i mislioca Simona Dubnowa (Dubnova) i onom jidiškoga pisca Davida Bergelsona, koja čini okosnicu povijesne rekonstrukcije.

Gessen je rusko-američka spisateljica i novinarka. Autorica je knjiga *The Brothers. The Road to an American Tragedy* i *The Man Without a Face. The Unlikely Rise of Vladimir Putin*. Njezini članci objavljuvani su u uglednim američkim glasilima i dobitnica je mnogih nagrada za svoj rad. Jedna je najvećih kritičarki režima Vladimira Putina. Autorica je s roditeljima i obitelji emigrirala iz Sovjetskoga Saveza u Sjedinjene Američke Države u dobi od dvanaest godina. Kao odrasla osoba i novinarka vratila se u Rusiju. Godine 2013. ponovno emigrira u Ameriku – taj put ne zbog pripadnosti židovskom narodu, nego kao LGBTQ aktivistkinja. Te su godine ruske vlasti prijetile da će oduzeti (usvojenju) djecu iz istospolnih obitelji. Gessen je odlučila da je došlo vrijeme za bijeg i po drugi put napustila Rusiju i otišla u egzil.

O Birobidžanu, židovskoj domovini na kraju svijeta, pisala sam i držala predavanja. Kada sam u ljeto 2014. pohađala jedan od tečajeva jidiša u organizaciji YIVO Instituta za židovska istraživanja, moj kolega Shmuly Yosef imao je jasan cilj: preseliti se u Birobidžan i privući što više Židova koji bi se ondje skrasili. Njegovo obrazloženje bilo je da je jidiš bio jezik židovske dijasporne više od tisuću godina, da postoji židovska autonomna regija u kojoj je jidiš službeni jezik te da bi aškenaski Židovi trebali težiti životu u Birobidžanu umjesto u Izraelu, u kojem je cionistički pokret, zatirući jidiš, oživio hebrejski i učinio ga svežidovskim jezikom. U jesen 2014. u Zagrebu sam držala predavanje o Birobidžanu i kao posebnoga gosta najavila javljanje Shmuly Yosefa izravno iz Birobidžana preko Skypea. Shmuly Yosef prethodno mi je bio poslao fotografije koje sam na platnu prikazala posjetiteljima predavanja. Na njima su se vidjele gigantske menore, ulice nadjenute prema poznatim jidiškim piscima, rusko-jidiški jezični natpisi, skulpture inspirirane jidiškim piscima i motivima iz njihovih djela. Kada se Shmuly Yosef pojavio na platnu, objasnio nam je da je Birobidžan bio razočaranje – osim lingvističkoga krajobraza i poneke uspomene na prošlost, tisuću i pol Židova Birobidžana (od ukupno 165 tisuća stanovnika) uglavnom nije govorilo jidiš. Točnije, pronašao je manje od pet govornika iako je jidiš još uvijek nominalno službeni jezik Birobidžana. Pokazao nam je i list *Birobidzhaner shtern* (*Birobidžanska zvijezda*), u kojemu je dio članaka bio napisan na jidišu, a dio na ruskom jeziku. Razočaran u birobidžanski san, kao i valovi mnogih drugih prethodnih doseljenika u Birobidžan, Shmuly Yosef napustio ga je i vratio se u Ameriku.

Židovska autonomna oblast Birobidžan nalazi se na istoku ruskoga Sibira, na granici s Kinom, više od 5000 kilometara istočno od Moskve. Birobidžan je utemeljen

1928. kao najveća židovska zemljoradnička kolonija, a 1934. dobio je status židovske autonomne oblasti s jidišem kao službenim jezikom. Nazivali su ga ironično “Sovjetskim Cionom” i “Staljinovim Jeruzalemom”, aludirajući na Birobidžan kao zamišljenu sovjetsku židovsku domovinu, što nikada nije postao. Gessen u podnaslovu knjige indicira da se radi o “tužnoj i apsurdnoj priči” židovske autonomne oblasti. Na početku valja razmotriti nekoliko razloga zbog kojih su sovjetske vlasti odlučile utemeljiti Birobidžan. Nakon Oktobarske revolucije sovjetske vlasti ulagale su znatne napore u kulturni i nacionalni razvoj sovjetskih etničkih manjina. Birobidžan je rezultat Lenjinove nacionalne politike prema kojoj se svakoj narodnosti koja je bila tvorbeni entitet u Sovjetskom Savezu jamčio teritorij na kojem se mogla nastaviti njegovati kulturna autonomija unutar socijalističkoga okvira.

Sovjetska politika definirala je nacionalnost primarno na temelju jezika i teritorija. Židovi Istočne Europe govorili su jidiš te su prema tim odrednicama imali “materinski jezik”, no nisu imali svoj teritorij. U to vrijeme, mimo sovjetskih napora, već su bila razvijena dva židovska pokreta koja su težila riješiti pitanje židovske raseljenosti: teritorijalizam i cionizam. Teritorijalizam se pojavio 1903. kao odgovor na “Ugandsku ponudu”, koja je označavala prijedlog britanske vlade da se stvori židovska država na području istočnoafričkoga britanskog protektorata. To se područje nije nalazilo u Ugandi, nego na području današnje Kenije, a britanski kolonijalni tajnik Joseph Chamberlain spazio ga je putujući Ugandskom željeznicom. Cilj teritorijalnoga pokreta bio je pronaći alternativni teritorij u odnosu na područje današnjega Izraela, za koje se zalagao cionistički pokret. S društvene i ekonomske točke gledišta, većina Židova nije se uklapala u državu radnika i seljaka. Sovjeti su smatrali da se Židovi, koji su primarno bili trgovci ili mali obrtnici, trebaju “osloboditi” svojega socioekonomskog statusa tako da se počnu baviti “produktivnim” radom poput zemljoradništva. Istočnoeuropski Židovi utemeljili su nakon građanskoga rata zemljoradničke kolonije diljem bivšega Područja za naseljavanje Židova. Do 1922. u Sovjetskom Savezu postojalo je sedamdeset takvih kolonija, od kojih je najvažnija bila na Krimu. Jedno vrijeme postojao je plan da Krim postane područje za naseljavanje Židova, no nakon snažnoga protivljenja sovjetske su vlasti u studenom 1926. odlučile naći novo područje.

Kada govorimo o povijesti Židovske autonomne oblasti Birobidžan, to su činjenice ključne za razumijevanje razloga njezina utemeljenja. Gessen te okolnosti ne argumentira jasno i ako čitatelj nije otprije upoznat s poviješću Birobidžana, ova ga knjiga ne vodi jasno kroz kronologiju i širi povijesno-društveni kontekst. Za čitatelja koji se prvi put susreće s Birobidžanom knjiga vrludavo donosi povijesne okolnosti isprepletene s autoričnim interpretacijama o židovskom čovjeku u Sovjetskom Savezu, židovskim piscima, strahovima, režimu – te svaki put iznova nekom drugom režimu koji dolazi nakon smjene onoga prethodnog, o diktatorima, zbunjenosti židovskoga naroda novonastalim okolnostima. Iako Gessen spominje te činjenice na raznim mjestima, čitatelju sveukupna slika promiče jer nije ispričovijedana koherentnim narativom.

Druga važna okolnost koju treba sagledati jest zašto su Sovjeti promovirali jidiš i zatirali hebrejski. Najsiromašniji Židovi toga vremena bili su običan židovski puk koji je živio u štetlu, bavio se trgovinom na sitno i malim zanatima. Ekonomske prilike nisu im dopuštale da se obrazuju na visokim talmudskim školama Litve. Taj puk govorio je jidiš i imao temeljnu izloženost hebrejskom jeziku. Suprotno tome, židovska elita, koja je stavljala naglasak na učenje, vladala je hebrejskim, koji je imao status visokoga

i svetoga jezika. U to se vrijeme javljaju dva pokreta koja promoviraju uporabu hebrejskoga jezika umjesto jidiša, koji je smatran iskvarenim žargonom dijaspore. Jedan od tih židovskih pokreta je *haskala*, odnosno židovsko prosvjetiteljstvo koje teži emancipirati Židove i učiniti ih modernim građanima Europe. Drugi je pokret cionizam, koji je povratak u pradomovinu povezo s oživljavanjem hebrejskoga jezika. Sovjetsko utemeljenje Birobidžana kao židovske regije u kojoj je jidiš glavni jezik ujedno je borba protiv tih židovskih pokreta. Sovjeti zdušno financiraju tiskovine na jidišu, kazalište i ostale oblike kulture, a hebrejski je zabranjen i knjige na hebrejskom pale se na lo-maćama u Birobidžanu. Osim toga, hebrejski je jezik svetih knjiga, molitvi i psalama, vjerske prakse i buržoaskoga nacionalizma – svega čemu su se Sovjeti suprotstavljali. Ako se hebrejski više ne poučava i ako nema knjiga i molitvenika, napuštanje judaizma i asimilacija u sovjetski narod mnogo su izgledniji. Gessen se dotiče i tih tema, ali ih ne objašnjava u potpunosti, a židovsko prosvjetiteljstvo čak i ne spominje.

Ova je knjiga zanimljiva s drugog aspekta. Govori o sudbini pisaca i znanstvenika u Sovjetskom Savezu te o unutrašnjoj dinamici i politici židovskoga društva. Govori o kontradiktornim osobnim odlukama s kojima se pojedinci suočavaju pod režimskom vlašću. Uloge *Jevsekcije* (“Jevrejske sekcije komunističke stranke”) i židovskoga boljševizma uspješno su oslikane. Gessen nam plastično dočarava odluke s kojima su pisci suočeni pod određenim režimom. Pri odluci o emigraciji pisci se suočavaju s činjenicom da odlazak znači egzil iz materinskoga jezika, gubitak čitateljstva i izgnanstvo iz jedine struke kojoj su vični. Također, kada čitamo o Simonu Dubnowu, sagledavamo ga kao stvarnu osobu suočenu s mnogim odlukama i izazovima toga vremena.

Knjiga budi znatijelju za daljnjim istraživanjem i zacijelo će čitatelja ponukati da pročita barem jedno djelo Davida Bergelsona ili nekoga od židovskih pisaca toga vremena. Nažalost, ni Dubnow ni Bergelson nisu preživjeli strahote svojega vremena. Dubnow je ubijen 1941. u Litvi. Bergelsonov život okončan je 12. kolovoza 1952. u noći znanom kao Noć umorenih pjesnika. Te je noći u moskovskom zatvoru Ljubjanka ubijeno trinaest sovjetskih Židova uhićenih između rujna 1948. i lipnja 1949. godine. Svi su zatvorenici bili optuženi za špijunažu, izdaju i mnoge dodatne zločine. Nakon uhićenja bili su mučeni i izolirani tri godine prije nego što su službeno podignute optužnice. Među zatvorenicima je bilo pet jidiških pisaca koji su bili članovi židovskoga antifašističkog komiteta.

U knjizi vidimo i kontinuiranu analizu odnosa ruskoga društva prema ruskim Židovima. Tema siromaštva i teška života je sveprisutna. Kao kritičarka Putinove vlasti, koju označava diktaturom, autorica na predavanju kojem sam prisustvovala 20. rujna 2016. u YIVO-u u New Yorku kaže da Putinova vlast ne suzbija siromaštvo jer “totalitarizam crpi snagu iz siromaštva”.

Premda nije povijesni narativ o Birobidžanu, ova knjiga otvara mnoge složene teme vrijedne preispitivanja. Govori nam o ulozi medija i propagande koji su Židove privlačili u Birobidžan. Od pet milijuna sovjetskih Židova, dva i pol milijuna nastradalo je u holokaustu. U poraću povratak preživjelih domovima nije opcija i sovjetske vlasti nude rješenje: besplatne vozne karte za Birobidžan. Godine 1948. u Birobidžan je pristiglo šest tisuća židovskih obitelji. Ubrzo počinju čistke u Birobidžanu. U srpnju 1949. Komunistička partija saziva posebnu dvodnevnu konferenciju na kojoj se razmatra pitanje jidiške nacionalističke urote. Pojavljuju se optužbe za buržoaski

nacionalizam, za propagandu na židovskom jeziku, za židovsko izbjegavanje velikoga ruskog jezika, koji je bio jezik Lenjina i Staljina. Deseci tisuća knjiga i časopisa pale se na lomačama u Birobidžanu. Židovska se siročad razdvaja i šalje u druge dijelove Sovjetskoga Saveza, gdje gube kontakt s preživjelom braćom i sestrama i asimiliraju se u sovjetsko društvo.

Sve to čini izvrstan opis života nakon rata, kontinuirano razmatranje odluka o odlasku te načina na koji su Židovi napuštali Sovjetski Savez prije pada "željezne zavjese". Tema Velike čistke čitatelju je blisko približena i kroz životne priče onih koji su njome bili zahvaćeni.

Osvrnula bih se i na životne odluke Davida Bergelsona u sklopu koncepta ideološke propagande. Bergelson je bježao od sovjetskoga režima i istodobno bio njegov štićenik. Odricao se režima te ga ponovno prigrlio, bio u njegovoj službi i pao kao njegova žrtva. O životnim odlukama drugih ljudi teško je suditi i to i nije naša uloga. Osobito je varljivo donositi prosudbe o onima koji su živjeli u nekom drugom povijesnom razdoblju, u kojem su njihovi potezi proizlazili iz straha za vlastiti život. No postoji li ipak osobna odgovornost za živote onih koji su prijevarom namamljeni u Birobidžan čitajući Bergelsonove režimske hvalospjeve o njemu? Iako nije naš zadatak prosuđivati prošlost, iz nje možemo učiti i zapitati se koja je naša uloga kada govorimo o ideologijama s negativnim predznakom. Chaim Grade, jidiški pisac iz Vilnusa, čija djela nikada nisu prevedena na hrvatski, govori u memoarima o tome kako je svaki režim koji se pojavio težio privući pisce u svoje redove. Osim što su pisci tradicionalno u ruskom društvu bili uzdizani na pijedestal, svaka vlast, svaki pokret ili režim svjesni su važnosti pera koje piše u njihovu korist. Na 1. kongresu sindikata sovjetskih pisaca, koji je održan 1934., Isak Babelj, još jedan židovski pisac kojega je ubio sovjetski režim, rekao je da postaje "majstor novog književnog žanra – žanra šutnje". Stoga valja razmisliti o našoj ulozi u današnjem vremenu: izričemo li vlastito mišljenje, oblikujemo li ga tako da bismo zadovoljili ukuse mase čiji su stavovi sustavno oblikovani ili konkuriramo Isaku Babelju u majstorstvu žanra šutnje?

Zaključno bih rekla da ova knjiga nije povijesni uradak iz pera historičara. Preporučila bih ju onima koji već znaju ponešto o povijesti sovjetskih Židova i o ruskim piscima XX. stoljeća koji su pisali na jidišu. Za one koji se prvi put susreću s tim temama, knjiga Mashe Gessen ima previše sporednih tema i subjektivnih interpretacija da bi ju se moglo iščitavati kao povijesnu kroniku.

GABI ABRAMAC